

EL COST HUMÀ DE LA GUERRA CIVIL A OLOT

Jordi Pujiula

Els estudis sobre el cost humà de la Guerra Civil Espanyola han estat fets per diferents autors, que, des d'una perspectiva global del conflicte, donen sovint xifres molt variades i discrepants. Citem només els treballs d'Hug Thomas, Gabriel Jackson, Salas Larrazábal, Tammes, etc., que aporten xifres totals referides a l'estat espanyol que solen oscil·lar entre els 500.000 i el milió de morts, per diverses causes, relacionades amb la guerra.

Estudis més aprofundits referits a Catalunya, han començat a aparèixer recentment amb recomptes més afinats sobre el cost humà de la guerra al nostre país. Entre els principals, citem els treballs de Josep M^a. Solé i Sabaté i Joan Vilaroya, sobre els morts per la repressió a la reraguarda republicana, la repressió franquista, els bombardeigs, etc. ⁽¹⁾. En aquests treballs es fa ja una minuciosa descripció per comarques. Ens caldrà referir-nos-hi més endavant pel que fa a Olot i la Garrotxa. També cal mencionar l'estimació sobre els morts a Catalunya durant la guerra civil, feta per Borja de Riquer al volum VII de la Història de Catalunya, dirigida per Pierre Vilar ⁽²⁾.

ESTIMACIÓ

	més baixa	més alta
Morts en combat	36.000	41.000
Morts per bombardeigs	5.500	5.500
Repressió 1936-1939	8.500	9.000
Repressió 1938-1953	4.000	4.000
Total morts	54.000	59.000

A les nostres comarques s'ha d'assenyalar el treball de Josep Clara, referit a la província de Girona, que dóna el següent quadre ⁽³⁾:

Morts al front	2.000
Morts per represàlies republicanes	800
Morts per represàlies nacionalistes	600
Morts per malaltia, bombardeig, subalimentació (1936-1939)	3.500
Total	6.900

També cal referir-se al treball sobre la persecució religiosa, fet per Joan Busquets ⁽⁴⁾.

Manquen encara estudis aprofundits del tema sobre cadascun dels pobles de la Garrotxa. I pel que fa a Olot, des d'un punt de vista bibliogràfic, només han aparegut treballs referits a la repressió franquista ⁽⁵⁾, als bombardeigs ⁽⁶⁾, i els apartats corresponents a la comarca en les obres generals ja mencionades (Solé i Sabaté, Clara, Busquets), a més de la informació sobre la repressió a la reraguarda republicana, i els morts al front de l'exèrcit franquista, apareguts a l'Arriba España l'any 1939, que detallarem en l'apartat corresponent.

Aquest treball, doncs, pretén ésser una contribució a l'estudi detallat del cost humà de la guerra civil a Olot, per tal d'avaluar, des d'un punt de vista local, el que significà per a la població olotina la més sagnant tragèdia del nostre país en el segle XX. Un estudi basat, fins on ha estat possible, en la documentació i bibliografia trobada, i també, no cal dir-ho, en la memòria oral de tants supervivents d'aquella contesa civil.

Des d'un punt de vista metodològic, he seguit o he intentat seguir les línies marcades per Josep M. Solé i Sabaté ⁽⁷⁾, l'historiador que, sens dubte, ha fet les aportacions més fonamentals i gairebé exhaustives sobre el tema del cost humà de la guerra civil.

LA DEMOGRAFIA I EL PROBLEMA DELS CENSOS

Teòricament, una comparació entre els censos de població de 1936 i 1940 ens podria aportar alguna informació sobre els morts de la població durant la guerra civil. Sorprèn, però, que mentre el cens de 1936 dóna una xifra de 12.547 habitants a Olot, el de 1940 és de 14.333 ⁽⁸⁾. Evidentment, aquest creixement aparent ve donat pel fet de la irregularitat del cens efectuat el 1940, com ja assenyala Ramon Grabolosa. "Possiblement es van fer a ull, o hi sumaven la tropa de les

casernes"⁽⁹⁾. Més recentment Borja de Riquer⁽¹⁰⁾ ja assenyala les raons d'aquesta anomalia detectada arreu de Catalunya: minimitzar les pèrdues de la guerra civil, raons de prestigi per a la població, incorporació de població militar, i no donar de baixa els morts al front (especialment a l'exèrcit republicà, que foren inscrits anys més tard, com veurem), exiliats i detinguts.

Llevat d'Olot, es registren fortes variacions a la baixa en tots els pobles de la comarca entre 1936 i 1940⁽¹¹⁾. Però hem de convenir que aquest cens no és un bon sistema per avaluar les pèrdues humanes durant la guerra, ni tan sols per fer un càlcul demogràfic dels morts per causes, diguem-ne, naturals, en una època de penalitats i fam, o per deduir els no-nascuts.

LA REPRESSIÓ REPUBLICANA

Tot i que el franquisme, especialment els anys immediatament posteriors al final de la guerra civil, féu bandera dels seus "Caídos por Dios y por España", víctimes de la repressió republicana, especialment el 1936, no resulta gens fàcil apropar-se a les xifres reals dels assassinats els primers mesos de l'esclat revolucionari. Les diverses fonts d'informació donen nombres i relacions sovint diferents pel que fa als morts d'Olot. Les discrepàncies rauen sovint en el fet d'incorporar, d'una banda, els veïns d'Olot que foren víctimes de la repressió, ja sigui a la mateixa ciutat i rodalies; i els molts religiosos de les comunitats locals (carmelita, franciscana i escolàpia), immolats en els seus pobles d'origen, on buscaren refugi després del 18 de juliol. D'una altra banda, es fa menció també dels olotins de naixement que foren morts en els seus llocs de residència arreu de Catalunya i de l'estat (és el cas, per exemple, del bisbe Miquel Serra, mort a la seva diòcesi de Segorbe); així com els residents, olotins o no, en altres llocs del país, que trobaren la mort aquí, pel fet d'haver-s'hi vingut a refugiar.

Bàsicament, les fonts d'informació de què he disposat són:

1.- L'informe que fa l'Ajuntament d'Olot, per a la "Causa General", el 2 de novembre de 1940. Comprèn una relació de 40 noms de "Personas residentes en este término municipal, que durante la dominación roja fueron muertas violentamente o desaparecieron y se cree que fueran asesinadas"⁽¹²⁾.

Amb tot, penso que és el document més fiable. S'hi dona una relació de nom, edat, professió, afiliació política i càrrecs públics, data de la mort, lloc, inscripció al registre civil dels morts, així com les "personas sospechosas de participación en el crimen", i "su paradero actual".

Aquesta relació comprèn, amb alguns errors de dates, noms i llocs, els morts veïns d'Olot, atribuïts genèricament al "Comité d'Olot", així com els religiosos assassinats en d'altres llocs de Catalunya, com és el cas per exemple, del superior dels carmelites, Ferran Llovera i Puigsech, executat a Barcelona després de passar per un tribunal popular ⁽¹³⁾, a més dels 3 joves morts els darrers dies de la guerra civil, al passeig de Barcelona, o en intentar passar la frontera (Josep Martí i Busquets).

A l'Estat n° 2, de la "Causa General", referit a la "Relación de Cadáveres recogidos en este término municipal, de personas no reconocidas como residentes en él, que sufrieron muerte violenta durante la dominación roja" ⁽¹⁴⁾, l'Ajuntament d'Olot assenyala "ninguno".

2.- La relació que publicà el setmanari "Arriba España", el 8 d'abril de 1939, de "Nuestros Caídos". Comprèn 32 noms. El mateix setmanari publicà dies més tard unes planes centrals, que es repartiren també com a full solt, amb la fotografia i els noms de les víctimes, que arriba a 33 persones ⁽¹⁵⁾. En aquestes relacions, a més de mancar-hi, al meu criteri, algunes persones, s'hi afegeix gent dels pobles veïns (Sant Joan les Fonts, Castellfolit, etc.).

3.- El mateix setmanari "Arriba España", que publicà, el 29 de juliol de 1939, una altra "relación de personas inmoladas por Dios y por España", que arriba fins a 57 noms. Aquí, a les víctimes de la repressió republicana a Olot s'hi han sumat els olotins morts en altres llocs (el bisbe Serra ja esmentat), víctimes de la comarca -Sant Joan les Fonts especialment-, residents en altres llocs, etc. ⁽¹⁶⁾.

4.- La "lápida de los Caídos", que durant cap a 40 anys va estar fixada a la façana de Sant Esteve, i actualment es troba al Museu Comarcal de la Garrotxa. La llista de noms és de 54 persones. A la relació de les víctimes de la repressió s'hi afegiran aquí els morts al front de l'exèrcit franquista; però també hi havia omissions i alguns noms que no corresponien.

Com es pot comprovar, es fa difícil esbrinar amb exactitud la llista de les víctimes de la repressió a la reraguarda republicana. En aquest sentit, a l'apèndix nº 1, que es publica al final, hem dividit les persones mortes durant aquest període en diversos apartats:

1.- Veïns d'Olot, morts per la repressió política els primers mesos de la guerra civil.

2.- Veïns d'Olot, morts durant la guerra, en circumstàncies diverses (víctimes dels fets de Tortellà, en intentar passar la frontera, etc.).

3.- Veïns d'Olot morts els darrers dies de la guerra civil (sovint en circumstàncies fosques de la retirada, etc.).

4.- Persones refugiades a Olot, o detingudes a la presó local, que trobaren la mort els primers mesos de la revolució (especialment religiosos. És el cas del sacerdot Mn. Bonet, de l'escolapi P. Canadell, etc.) ⁽¹⁷⁾.

Caldria, finalment, mencionar només aquelles víctimes que sovint apareixen en les relacions esmentades i que pròpiament no corresponen aquí: naturals d'Olot que moriren en altres llocs de Catalunya i Espanya; i les persones que figuren incorrectament en algunes relacions de víctimes (ja siguin de pobles veïns o no relacionables amb la repressió a Olot): Martí Pujolar Sacot, escolapi; Pere Ylla i Bosch, sacerdot; Pius Torrent i Orri, de Castellfollit; Marius Boada i Simon, de Sant Joan les Fonts; Lluís Burch, sacerdot; Miquel Serra i Sucarrats, bisbe de Segorbe; Carles Serra i Sucarrats, canonge; P. Santonje, dominic; Joaquim Puigdevall i Feu, sacerdot; Enric Bou i Lluch, escolapi; Francesc Torras i Plana, de Sant Joan les Fonts; Francesc Gay i Coll, sacerdot; Narcís Castanyer i Puigdevall; i Joan Massanella, sacerdot.

Sobre la distribució dels morts a la reraguarda republicana, convé distingir diversos períodes:

1.- L'onada repressiva de l'esclat revolucionari, especialment els mesos de juliol, agost i setembre de 1936, si bé trobem encara la darrera víctima el gener de 1937, fruit de la persecució religiosa i política (convé assenyalar a Olot la importància de la repressió dirigida contra els tradicionalistes).

2.- Les víctimes de la cruenta represàlia del Triai, en què 11

olotins foren trets de la presó i afusellats, a conseqüència d'un bombardeig i un suposat desembarcament a Roses. Igual succeí a Girona i a Sant Feliu, el 30 d'octubre de 1936 ⁽¹⁸⁾.

3.- Els morts en circumstàncies bèl·liques, durant el transcurs de la guerra (fets de Castellfolit i Tortellà, gent que intentava passar la frontera, morts els darrers dies, etc.) ⁽¹⁹⁾.

En total, doncs, hem de considerar que es produí la mort de 35 persones veïnes d'Olot durant la repressió dels primers mesos de la guerra, inclosos els que moriren lluny de la ciutat, generalment en els seus pobles d'origen, on anaven a cercar refugi. A aquests cal afegir-hi les 4 persones mortes, els darrers dies de la guerra, per diverses circumstàncies, així com les 4 persones refugiades a Olot, o bé detingudes a la presó local, que cal comptabilitzar com a víctimes de la repressió olotina. Finalment cal tenir en compte els 5 morts durant l'any 1937, en intentar passar la frontera, o en els fets de Tortellà.

El total de víctimes de la repressió republicana seria, doncs, de 48 persones, i la mitjana d'edat del total dels morts, de 41 anys.

Respecte a les filiacions i professions, el 41'6% de les víctimes eren religiosos o sacerdots; el 10% eren guàrdies civils; el 34% del total de víctimes civils eren tradicionalistes. Així mateix eren persones dretanes o afiliades a la CEDA el 30% de les víctimes no religioses.

Apèndix nº 1 - Víctimes de la repressió republicana - Repressió política els primers mesos

Nom	Edat	Lloc	Data	Nascut	Clau	Professió	Afiliació	Obs.
Arqués i Masoliver, Ramon	23	Triai	31-10-1936	Olot	CG, RC, AE, L	Operari		Trad.
Balle i Figueras, Ramon	40	Triai	31-10-1936	Olot	CG, RC, AE, L	Obrer		
Bonavida i Della, Joan	40	Palafolls	1-8-1936	Tortosa	CG	Caputxí		(Data?)
Castanyer i Fajula, Josep	35	Cadaqués	9-8-1936	Olot	CG, AE, L	Comerciant	CEDA	
Castanyer i Fajula, Matias	39		9-8-1936	Olot	CG, RC, AE, L	Comerciant	CEDA	
Codina i Falguera, Joan	59	Sallent	20-10-1936	Balet	CG, RC, AE, L	Sacerdot		
Conill i Vilaró, Josep	45	Argelaguer	16-9-1936	Olot	CG, RC, AE, L	Propietari		Trad.
Darnés i Bartrolí, Josep	60	Olot	3-10-1936		CG, AE, L	Carreter		
de Bolós i Llanovera, Josep M ^a	39	Triai	31-10-1936	Olot	CG, RC, AE, L	Farmacèutic		Trad.
Deu i Pinos, Ramon	70	Pla de Politgé	2-9-1936	Ridaura	CG, RC, AE, L	Comerciant		Trad.
Diez Gutiérrez, Victorià	27	Triai	31-10-1936	Lleó	CG, RC, AE	Caputxí		
Dorca i Coromina, Anastasi M ^a	30	Cervera	28-7-1936		CG, RC, L	Carmelita		
Farró i Vilanova, Fèlix	56	Olot	15-8-1936	Olot	CG, AE, L	Sacerdot		
Figueras i Orga, Pere	57	Pla de Cabra	10-8-1936	Pla de Cabra	L	Escolapi		
Gibrat i Marcé, Julià	56	St. Est. Llamera	25-8-1936	Besalú	CG, RC, L	Caputxí		
Guix i Marsal, Llorenç	45	Santa Pau	14-8-1936	La Pinya	CG, RC, AE, L	Guarda jurat	CEDA	

Llongarriu i Català, Ramon	39	Triai	31-10-1936	Girona	CG, RC, AE, L	Advocat	Trad.
Llovera i Puigcorbè, Ferran	36	Montjuïc	21-11-1936	Ories	CG, L	Carmelita	
Maria i Ferrer, Sebastià	41	St. Bart. del Grau	6-1-1937	Olot	CG, RC, AE, L	Secret. Jutjat	Trad.
Miquel i Girbau, Jesús	38	Triai	31-10-1936	Palafrugell	CG, RC, AE, L	Caputxí	
Mir i Masterer, Martí	57	Riudellots	Creu 26-7-1936	Cassà de la Selva	CG, AE, L	Sacerdot	
Monturiol i Sans, Joaquim	35	Oix	18-8-1936	Montagut	CG, RC, AE, L	Comerciant	CEDA
Moran Barrueco, Adolfo	50	Besalú	9-9-1936		CG, AE, L	G. Civil	
Nàjera Cherna, Jaime	26	Moncada	23-11-1936	Barcelona	CG, RC, L	Caputxí	
Piarnau i Hospital, Josep	57		2-9-1936		CG, AE, L	Sacerdot	
Plana i Moreu, Joan	44	Triai	31-10-1936	Barcelona	CG, RC, AE, L	Industriàl	
Plana i Moreu, Josép M ^a .	41	Triai	31-10-1936	Barcelona	CG, RC, AE, L	Industriàl	
Plana i Surribas, Joan	62	Badalona	1937	Mieres	CG, RC, AE, L	Sacerdot	
Puig i Parés, Josep	39	Hostalets					
		de Capsacosta	10-8-1936	Olot	CG, RC, AE, L	Comerciant	Trad.
Raga i Nadal, Eufasio M ^a .	23	Barcelona	6-10-1936	Uldecona	CG, RC, L	Carmelita	
Romero i Alcaraz, Joan	43	Triai	31-10-1936	València	CG, RC, AE, L	Banquer	CEDA
Rull i Perpinyà, Pere	57	Ribes de Freser	1936		CG, AE, L	Sacerdot	
Sellas i Cardelús, Manuel	48	Triai	31-10-1936	Olot	CG, RC, AE, L	Comerciant	Trad.
Serra i Legares, Manuel	50	Triai	31-10-1936	Olot	CG, RC, AE, L	Industriàl	CEDA
Simon i Molas, Joan	50	Triai	29-10-1936	Les Planes	CG, RC, AE, L	Sacerdot	

Víctimes de la repressió republicana - Circumstàncies diverses

Nom	Edat	Lloc	Data	Nascut	Clau	Professió	Afiliació	Obs.
Álvarez Méndez, José	28	Tortellà	17-2-1937		CG, RC	G. Civil		
Cereceda Soriano, Manuel	25	Tortellà	17-2-1937	Bailén	RC, AE	G. Civil		
Córdoba Negriño, Pablo		Tortellà	17-2-1937		AE	G. Civil		
Martí i Busquets, Josep	22	Monars	5-10-1937		CG, AE, L	Pintor	CEDA	
Molina Ramírez, Manuel	28	Castellfollit	17-2-1937		CG, AE, L	G. Civil		

Víctimes de la repressió republicana - Darrers dies de la guerra

Nom	Edat	Lloc	Data	Nascut	Clau	Professió	Afiliació	Obs.
Prat i Font, Joan	15	Olot	6-2-1939	Olot	CG, AE			
Puigvert i Rodeja, Benvingut	15	Olot	6-2-1939	Olot	CG, AE			
Puigvert i Rodeja, Josep	15	Olot	6-2-1939	Olot	CG, AE			
Pujol i Carrera, Jaume	47	Freixanet	10-2-1939	Begudà	RC			

Víctimes de la repressió republicana - Refugiats o detinguts a Olot

Nom	Edat	Lloc	Data	Nascut	Clau	Professió	Afiliació	Obs.
Bonell i Battle, Joaquim	62	Riudellots						
		de la Creu	26-7-1936	Olot	RC, AE	Sacerdot		
Canadell i Quintana, Enric	46	Oix	17-8-1936	Olot	AE	Escolapi		
Deu i Pinos, Joaquim	68	Pla de Polígit	2-9-1936	Riudaura	AE	Sacerdot		
Mollifullad i Pascual, Francesc	51	Riudellots						
		de la Creu	26-7-1936	Arbúcies	AE	Sacerdot		

Ja elaborades les xifres d'aquest treball, ha aparegut el llibre "La Repressió a la rera guarda de Catalunya (1936-1939)" dels historiadors J. M^a. Solé i Sabaté i J. Vilarroya i Font. Les dades que aporta sobre la Garrotxa són les següents:

Total de víctimes: 89 (Dóna per a la ciutat d'Olot un total de 33 morts, que al meu criteri s'ha de considerar baix car no inclou les víctimes del final de la guerra, dels fets de Tortellà, etc.). Respecte a la militància, en el total de la Garrotxa indica un 82'4% de tradicionalistes, un 5'9% de la CEDA, un 5'9% de Falange, i un 5'9% d'Esquerrers. Els religiosos morts a la comarca representarien un 47'2% del total ⁽²⁰⁾.

ELS MORTS AL FRONT

És molt difícil establir el nombre d'olotins que moriren lluitant al front. Per una banda, en acabar la guerra es publicaren les llistes dels caiguts a l'exèrcit franquista, però no es registraren els morts a l'exèrcit republicà. Avui, aquesta darrera relació es fa molt problemàtica de determinar. Josep Clara suggeria la xifra provisional de 2000 morts al front en el conjunt de les comarques gironines ⁽²¹⁾.

ELS MORTS AL FRONT REPUBLICÀ

Per obtenir les dades que aportem en aquest treball, he recorregut a tres fonts d'informació:

1.- El registre civil de defuncions. Alguns dels morts al front de l'exèrcit de la República foren inscrits, en acabar la guerra, per les seves famílies. Probablement per regularitzar diferents situacions legals. Aquestes inscripcions s'efectuaren al llarg dels anys quaranta i fins als cinquanta. Sovint, però, hi hagué alguns errors, especialment pel que fa al temps i el lloc de la mort (en dos casos figuren com a morts al front, persones que després d'exiliar-se sabem positivament que moriren als camps d'extermini d'Alemanya, i en algun altre cas s'inscriuen com a morts persones que vivien a l'exili).

2.- La consulta dels llibres sobre les lleves. Ja siguin les lleves de l'exèrcit republicà (expedients de desaparició), o les lleves de l'exèrcit franquista; especialment la dels anys 1940, ja que en acabar la guerra obligaren algunes quintes a tornar a fer el servei militar. Tot i això, aquesta font es fa difícil de consultar, ja que no destrí els desapareguts (algunes vegades exiliats) i els morts en combat.

3.- La memòria oral, recopilada en alguns casos pels membres supervivents de les lleves. No cal dir, però, el problema de completar

noms i dades a través d'aquesta font d'informació, tot i que ha donat un considerable nombre de noms olotins morts al front.

El total de noms que s'ha pogut recopilar és de 108, tot i que és aquesta una xifra provisional i sense massa garanties d'abastar la totalitat. Personalment m'inclinaria a pensar que el nombre de baixes olotines a l'exèrcit de la República pot estar entre els 125 i els 150.

Pel que fa a les dades estadístiques, la mitjana d'edat dels morts al front republicà és de 29 anys. Si repassem la distribució al llarg dels mesos de la guerra, trobem primer els morts als fronts d'Osca, l'octubre de 1936, que formaven part de les columnes de voluntaris olotins del POUM ⁽²²⁾. Per un document del desembre de 1936, sabem que el nombre de voluntaris olotins al front, que rebien una paga del Consell Municipal, era de 93 persones ⁽²³⁾. A continuació vénen els morts de l'estiu de 1937 (ofensives de Brunete i Belchite). L'any 1938 és quan es produeix el major nombre entre els morts olotins, especialment a partir de l'ofensiva de l'Ebre (juliol-novembre). Tot i això, i contràriament al que s'ha dit sovint, aquesta batalla no ocasionà la major mortaldat entre els combatents d'Olot; és, sens dubte, en la campanya de Catalunya, en la batalla del Segre i en la retirada (desembre 1938 - gener 1939) quan trobem la més alta xifra de víctimes al front.

Apèndix nº 2 - Morts al front - Exèrcit republicà

Nom	Edat	Lloc	Data	Nascul	Clau	Obs.
Abel i Castanyer, Josep	36	en el front	15-11-1938	St. Prival	Bas RC	
Avellana i Lloret, Josep	n. 1919			Olot	LL	
Baiges i Manresa, Ramon			6-1-1939		LL	Expedient desaparició
Barcons i Barnó, Jaume	23	Brihuega (Guadalajara)	13-8-1937	St. Priv. Bas	RC	
Bassols i Castanyer, Miquel	23	Sector Tremp	5-12-1938	Les Preses	RC	
Blanch i Sadurní, Salvador		Front d'Aragó			MO	
Boada i Espon, Ignasi	n. 1912	Front de l'Ebre			MO, LL.	
Busquets i Ferrat, Esteve	33	Front de l'Ebre	6-9-1938	Olot	RC	
Carbonell i Moret, Salvador	32	Front d'Extremadura, Sec. Badajoz	1-7-1938	Begur	RC	(Data ?)
Casadellà i Sola, Lluís	n. 1919			Begudà	LL	
Casamitjana i Manyalic, Miquel	29	Sector de l'Ebre	27-8-1938	Olot	RC	
Casas i Nogué, Lluís	37	Fonollada -retirada-	7-2-1939	Olot	RC	
Castanyer, Llorenç					MO	
Cerezo i Barrillero, Felipe	27	Ocupació de Girona	6-2-1939	Alcázar de San Juan	RC	Guàrdia Assalt
Clapera i Batlle, Josep	n. 1918	Front d'Osca	1938	Olot	MO, LL.	

Claret i Vilarnau, Estanislau	19	Noreste de Teruel	19-5-1938	Olot	MO, RC	
Coldecarrera i Xaudiera, Joan	31	Sector de l'Ebre	9-9-1938	Olot	RC	
Colomer i Masó, Joan	40	Prop front. francesa -retirada	1939	S. Feliu Palleroles		RC
Conte-Lacoste i Renart, Josep	n. 1920		26-7-1938		MO, LL	
Crosas i Masramon, Vicenç			19-5-1938		LL	Expedient desaparició.
Cruells i Santamaria, Martí	n. 1919	Corbera	23-8-1938	Sant Privat	LL	
Delós i Martí, Esteve	34	prop Sta. M ^a . Queralt (Tarragona)	12-1-1939	Les Planes	RC	
Domènech i Berga, Agustí	22	Front de Castelló de la Plana	16-6-1938	La Pinya	RC	
Domènech i Cels, Elies	34	prop de Sarreal (Tarragona)	9-1-1939	Olot	RC	
Domènech i Cels, Raimon	n. 1918				MO	
Escapa i Reixach, Agustí	n. 1918	Front d'Aragó			MO	
Escala i Sala, Miquel	n. 1918				MO	
Fàbrega i Bofill, Pere	30	Sector Mont-Sant (Tarragona)	26-12-1938	Olot	RC	
Fàbrega i Curós, Joan	36	Prop de Lleida	31-12-1938	Santa Pau	RC	
Fàbrega i Llens, Miquel		Madrid			MO	
Fàbrega i Riera, Joan	n. 1918				MO	
Farjas i Baño, Miquel	35	Front de l'Ebre	5-11-1938	St. Joan Fonts	RC	
Ferrés i Coromina, Joan	38	Vallfogona (Lleida)	19-9-1938	Santa Pau	RC	
Ferrés i Desplans, Joan		Front de Tarragona	20-1-1939	Beget	RC	
Font i Font, Bartomeu	19	Front d'Aragó - Sector Bielsa	1-3-1938	Batet	RC, LL	
Fontfreda, Josep	n. 1908	Front d'Oscà			MO	
Galceran, Lluís					MO	
García Galbán, Antonio	46	Front de l'Ebre	29-8-1938	Málaga	RC	
Güell i Aguilari, Josep		De Montserrat a Olot	30-4-1938		MO	
Guillamet i Coromina, Pere	34	Front de Lleida	17-1-1939	Ribes. Freser	RC	
Guinó i Masdevall, Ramon	n. 1918				MO	
Isamat i Hortos, Joaquim	37	entre Maià i Collsuspina	29-1-1939	Olot	RC	
Isern i Solà, Joan	22	Sector de Madrid	1-9-1937	Llanars	RC	(Data?)
Jaume i Asperó, Joan	n. 1918	Front de València			MO, LL	
Jaume i Asperó, Ramon					MO	
Jaume i Asperó, Vicenç					MO	
Jaume i Esteban, Josep	n. 1918	Casa Maternitat Madrid			MO	
Juanola i Fàbrega, Joan	n. 1919			Olot	LL	
Llongarriu i Pagès, Joan					MO	
Mallarach i Liagostera, Esteve	35	en el front	5-11-1938	Olot	RC	
Margui i Mata, Esteve					MO	
Margui i Mata, Joan					MO	
Martín i Villegas, Faustí	35	en el front	20-12-1938	Berga	RC	
Masanella i Baret, Andreu	35	Sector de l'Ebre	5-9-1938	Joaneles	RC	
Masdevall					MO	

Masterrer i Agustí, Marcel·lí		Front d'Osca	20-10-1936	Olot	RC	
Masó i Pla, Josep	27	Sector de Mediona	20-9-1937	Begudà	RC	
Massegú i Munteis, Francesc		Corbalan	18-6-1938		LL	
Mató i Pujades, Josep M ^a	32	Sect. del Segre	31-12-1938	Olot	RC	
Mitja i Trull, Manel	37	Font del Segre	1939	Olot	RC	
Navarro Lázaro, Cristóbal	44	en acció de guerra	2-7-1938	Villena	RC	
Obrador i Corcó, Carles	n. 1920	Front d'Aragó			MO, LL	
Pérez i Oliver, Josep M ^a	n. 1918	Onteniente	17-4-1938		MO, LL	
Plana i Burell, Mateu	n. 1917	Des. front (afusellat) int. passar		Olot	MO, LL	
Planagumà i Puigvert, Joan	32	Front del Segre	1-12-1938	Olot	RC	(Data?)
Prat i Camps, Joan	24	Biescas (Osca)	14-10-1937	Olot	RC	
Prat i Grabulosa, Domènec	29	Front de l'Ebre	3-9-1938	Olot	RC	
Puig i Molas, Pere	n. 1918	Front de l'Est	22-11-1938		MO, LL	
Pujol i Espunya, Josep	n. 1917	Desaparegut al front		Olot	MO, LL	
Punset i Punset, Joan		Front d'Aragó			LL	
Rebull i Abella, Joaquim	31	Front de l'Ebre	16-8-1938	Barcelona	RC	
Reinoso Cano, Vicenté			26-10-1938		LL	Expedient desaparició
Reixach					MO	
Riera i Mercader, Ailons	33	Front de Torroja (Lleida)	19-1-1939	Roda de Berà	RC	
Rigall i Roura, Joan	39	Prop d'Ollis (Tarragona)	13-1-1939	Bonmati	RC	
Rigat, Alexandre					MO	
Rodríguez Martínez, Adolfo		Front de l'Ebre			LL	
Ros i Burch, Jacint	n. 1920			Olot	MO, LL	
Roura i Casadellà, Llorenç	n. 1917				MO, LL	
Roura i Masó, Miquel		Front d'Aragó			MO	
Royo i Galera, Sebastià			8-11-1938		LL	Expedient desaparició
Saez Giménez, Joaquim	31	Batalla de Terol	20-12-1938	Chinchilla	RC	
Saez Giménez, Lluís	37	Serra de Cavalls	31-10-1938	Villarrobledo	RC	
Sala i Freixa, Josep	25	Sarrión - Sector Terol	26-7-1938	Olot	RC	
Salas i Freixa, Pau	29	Sec. Teruel - Puebla de Valverde	10-7-1938	Olot	LL, RC	Expedient desaparició.
Serra i Bosch, Jaume	22	Peñarroya (Andalusia)	7-10-1938	Santa Pau	MO, RC	
Serra i Fageda, Manuel	n. 1918	Hospital Consuegra (Toledo)	10-11-1938	Olot	MO, LL	
Serra, Marcel·lí					MO	
Solà i Roquè, Domènec	30	Front de l'Ebre	27-8-1938	Olot	RC	
Solà i Plana, Joan	38	Front de l'Ebre	11-10-1938	Olot	RC	
Solà i Sala, Josep	n. 1921			Olot	LL	
Soy i Espuña, Ramon			4-11-1937		MO	voluntari POUM
Suñer i Canalias, Josep		Front del Segre	1-12-1938	Santa Pau	RC	(Data?)
Surias i Oliva, Pere	n. 1908	Belchite			LL	
Tarragó i Martí, Ricard	45	Sect. Pirineus, retirada	8-2-1939	Carcagente	RC	
Torrent i Serra, Joaquim	29	Manresa	30-12-1938	Olot	RC	
Turon, Josep		Front d'Osca			MO	voluntari columna Rovira POUM
Turon i Perecaula, Simón	24	Front de l'Ebre	4-10-1938	Olot	RC	
Ventulà i Maso, Fidel	35	Serra de Pandols - p. Mora d'Ebre	2-11-1938	Olot	RC	
Vergés i Cucurull, Josep	n. 1919			Manresa	LL	

Vila i Bosch, Josep	33	Front d'Extremadura	25-6-1938	S. Feliu Guixols	RC	
Vila i Colom, Pere		Terol	6-2-1938		LL	Expedient desaparició
Vila i Espuña, Francesc	20	Mora d'Ebre (Tarrag.)	25-11-1938	Olot	RC	
Vila i Feixas, Lluís	20	Sector de Tremp	4-1-1939	Olot	RC, LL	
Vila i Jordà, Francesc	36	Front de l'Ebre	30-12-1938	Santa Pau	RC	
Vilalta i Curós, Josep	n. 1918	Front de l'Ebre			MO, LL	
Vilarrasa i Serrat, Francesc		Front d'Osca	9-10-1936	Olot	MO	1er. olotí mort al front
Vilarrasa i Costa, Joaquim	34	Front de Balaguer	19-5-1938	Olot	RC	

ELS MORTS AL FRONT FRANQUISTA

La relació dels combatents olotins morts a l'exèrcit nacional o franquista, fou àmpliament divulgada en acabar la guerra.

El setmanari "Arriba España" publicà, el 1939, la llista amb fotografies, amb el títol: "Olotenses héroes de España". També al núm. 25 surt la relació: "Olot ante el desfile póstumo de sus mártires" ⁽²⁴⁾.

En aquesta relació hi figuren, però, els noms dels germans Lluís i Esteve Planadecursach i Plana, morts a Codo el 25 d'agost de 1937, que eren de Riudaura. El mateix setmanari "Arriba España" publicà una llista molt incompleta de "Comarcanos héroes de España" ⁽²⁵⁾.

La majoria d'aquests morts figuren també inscrits en el Registre Civil de Defuncions, en acabar la guerra. El total de morts olotins a l'exèrcit nacional és de 17 persones.

Pel que fa a la mitjana d'edat, és de 30 anys, gairebé igual a la xifra de l'exèrcit republicà. Respecte a la distribució per mesos, cal mencionar que el major nombre es produeix l'agost de 1937, a Codo. Cal remarcar, també, que 8 dels morts al llarg de la guerra pertanyien al Terç Ntra. Sra. de Montserrat, unitat formada per Tradicionalistes, a la qual s'incorporà un bon nombre de combatents olotins a l'exèrcit franquista ⁽²⁶⁾.

S'ha dit sovint que en alguns pobles de la comarca, la relació entre el nombre de víctimes de l'exèrcit republicà i les del franquista era quasi igual, d'acord amb una marcada influència del tradicionalisme a la comarca. Com veiem, però, a la ciutat d'Olot la relació és superior de 6 a 1.

Apèndix nº 3 - Morts al front - exèrcit franquista

Nom	Edat	Lloc	Data	Nascut	Clau	Obs.
Costà i Surroca, Jaume	29	Batea	6-11-1938	Olot	AE, RC	4ª. Div. Navarra
Escudero Gálvez, Josep M ^a .		Ciutat Universitària (Madrid)	17-11-1936		AE	Sub-Oficial Regulars
Espuña i Feixas, Miquel		Hospital Castelló de la Plana	24-7-1938	Olot	AE	Brigades de Navarra
Fàbrega i Ripoll, Esteve	27	Mas de las Matas (Terol)	6-8-1938	Olot	AE, RC	4ª. Div. Navarra
Ferrer i Prat, Francesc		Sort	6-1-1939		AE	Cazadores Numancia
Hereu i Camprecios, Lluís	34	Front del Segre			AE 10	
Hostench i Basil, Fermí	n. 1918	Villalba de los Arcos	9-8-1938	Olot	AE	Terç Ntra. Sra. de Montserrat
Llorens i Aubach, Aureli		Barrio de Bricios (Santander)	28-4-1937		AE	Voluntari Milícies FET i JONS
Molas i Ferrés, Joan	n. 1918	Villalba de los Arcos	19-8-1938		AE	Terç Ntra. Sra. Montserrat
Muntada i Fageda, Josep		Hospital d'Alcañiz		Olot	AE	Artilleria lligera Burgos
Pujol i Grabolosa, Joan	n. 1918	Sort ?			AE	Terç Ntra. Sra. Montserrat
Pujol-Galceran i Montaña, Carles	40	Codo	24-8-1937	Olot	AE, RC	Terç Ntra. Sra. Montserrat
Roca i Gifre, Esteve		Montanejos, Sec. Viver (Cast. Pl.)	28-3-1939		AE	Terç Cristo Rey
Sala i Collell, Francesc	30	Codo	24-8-1937	Olot	AE, RC	Terç Ntra. Sra. Montserrat
Sala i Collell, Jaume		Codo	24-8-1937		AE	Terç Ntra. Sra. Montserrat
Tremoleda de Bolós, Antoni	20	Villalba de los Arcos	3-8-1938	Olot	AE, RC	Terç Ntra. Sra. Montserrat
Vila i Perpiñà, Lluís		Corbera d'Ebre	12-10-1938		AE	Terç Ntra. Sra. Montserrat

LA REPRESSIÓ FRANQUISTA

S'ha de convenir que el millor estudi sobre la repressió franquista a Catalunya, és el de Josep M^a. Solé i Sabaté ⁽²⁷⁾. Les xifres que aporta sobre la comarca i la ciutat d'Olot, són pràcticament definitives. Tot i que l'any 1979 vaig publicar un estudi sobre la repressió franquista a Olot, a partir de les dades de la memòria oral dels supervivents a la presó de Girona ⁽²⁸⁾, el treball de Solé i Sabaté, a partir del registre de defuncions de la mateixa presó, dona xifres que hem de considerar molt més ajustades.

A Catalunya foren executades entre 1939 i 1953, un total de 3385 persones, segons aquest autor. Pel que fa a la Garrotxa, el total és de 101 afusellats, i per a la ciutat d'Olot Solé i Sabaté elabora una llista de 20 persones. A aquest llistat cal afegir-hi un nom, el d'Antoni Elvira i López, milicià olotí, que l'autor atribueix a Port Bou. Així mateix caldria sumar-hi el nom de l'olotí Francesc Serrat i Pujolar, membre dels maquis, afusellat l'any 1946 ⁽²⁹⁾.

Apèndix nº 4 - Víctimes repressió franquista

Nom	Edat	Lloc	Data	Nascut	Clau	Professió	Afiliació
Bartrina i Costa, Sebastià	44	Girona	16-3-1939	Begudà	MO, B	Pagès	CNT
Bartrina i Macias, Esteve	33	Girona	28-3-1939	Olot	MO, B	Estudiant	ERC
Bassols i Coromina, Pau	38	Girona	16-3-1939	Olot	MO, B	Paleta	ERC
Capalont i Mateu, Salvador	40	Girona	11-5-1939	Barcelona	MO, B	Fuster	CNT
Cornellà i Colom, Pere	39	Girona	6-4-1940	St. Esteve de Bas	MO, B	Ceramista	CNT
Corominas i Alcudia, Josep	23	Girona	6-4-1940	St. Esteve de Bas	MO, B	Mecànic	CNT
Cuesta i Bormas, Josep	42	Girona	7-7-1939	Barcelona	MO, B	Obrer Tèxtil	CNT
Deu i Casals, Dionís	49	Barcelona	19-10-1939	Ridaura	MO, B	Xofer	CNT
Elvira i López, Antoni	51	Girona	17-2-1943	Granada	MO, B	Cambrer	CNT
Espunya i Rubio, Isidre	33	Girona	12-8-1939	Hostalets de Bas	MO, B	Pagès	CNT
Fuentes i Erbina, Lluís	50	Girona	16-3-1939	Vitòria	MO, B	Conserge	
Guiu i Danés, Pere	39	Girona	28-3-1939	Banyoles	MO, B	Infermer	ERC
Jordà i Expósito, Pere	37	Girona	22-10-1939	Olot	MO, B	Pintor	CNT
Jutglar i Frigola, Pere	31	Girona	11-5-1939	Olot	MO, B	Escriptor	PSUC
Llagostera i Fortlet, Pere	27	Girona	2-7-1940	Olot	MO, B	Pintor	POUM
Mayola i Reixach, Joan	28	Girona	23-7-1940	Olot	MO, B	Manobre	
Molas i Blanquet, Pere	44	Girona	16-3-1939	Santa Pau	MO, B	Carboner	CNT
Oliveres i Puigvi, Isidre	41	Girona	16-3-1939	Roda de Ter	MO, B	Pagès	
Pujol i Puig, Tiburci	49	Girona	16-3-1939	Olot	MO, B	Embalador	ERC
Ripoll i Brunel, Francesc	31	Girona	6-6-1940	Serinyà	MO, B	Esparter	PSUC
Rodríguez Martínez, Josep	31	Girona	10-12-1940	La Unión (Múrcia)	MO, B	Paleta	CNT
Serrat i Pujolar, Francesc	22	Barcelona	25-2-1946	Olot	MO, B	Estudiant	PSUC

La mitjana d'edat dels represaliats en acabar la guerra és de 37'3. Sobre l'abast repressiu podem calcular que en la immediata postguerra, nombrosos olotins foren empresonats a Olot mateix, Girona, Figueres, Barcelona, Saragossa, etc.. Un càlcul aproximat situaria en unes 500 les persones que passaren per les presons en períodes més o menys llargs. També cal mencionar que la repressió més cruenta s'exercí contra militants de la CNT, seguits pels d'ERC. Així mateix cal assenyalar que la repressió, els afusellaments, es produïren en persones d'escassa rellevància política, llevat potser de Pere Jordà i Expósito, delegat de la Generalitat per a les Col·lectivitats a la comarca, ja que la proximitat amb la frontera possibilità l'exili de molts dirigents.

Cal considerar també que alguns olotins moriren a les presons o als camps de concentració, en la immediata postguerra, víctimes de malalties derivades o no de la seva situació. Solé i Sabaté relaciona 2 olotins morts a la presó de Girona. Tot i aixòensem que el nombre és superior. El Dr. Danés mateix refereix al seu diari de presó: "(27 -juliol-1941). Ha mort de (...) Josep Collell i Pujolar, d'Olot (Ridaura?). D'ençà

que s'oc aquí n'han mort 4; 1 a l'Hospital: 3 olotins (l'Àngel, Marxen i Collell)" (30). A més de la presó de Girona, se sap també que alguns olotins moriren en altres presons de l'estat.

Apèndix nº 5 - Víctimes repressió franquista - presons

Nom	Edat	Lloc	Data	Nascut	Clau	Professió	Afiliació	Obs.
Boix i Roig, Enric		Camp de Belchite (?)			MO			
Ex-regidor 1er. Aj. República								
Culler i Pujolàs, Josep	31	Presó de Girona	27-4-1941	Ridaura	MO, Bibliog.	POUM		
Nogués i Vailverdi, Jaume	49	Presó de Girona	30-4-1941	Cornudella de Montsant	MO, Bibliog.			PSUC
Sala i Prat, Josep	28	C. Concentració Castropol	11-5-1939		LL			
Villa, Àngel	31	Presó de Girona			MO	Carrabiner		

LES VÍCTIMES CIVILS

Durant el període 1936-1939, i molt especialment cap al final de la guerra civil, també es produïren altres morts a Olot, víctimes civils a conseqüència de fets bèl·lics. Esmentem concretament les víctimes del bombardeig d'Olot el 5 de febrer del 1939, altres morts per l'esclat de bombes abandonades, etc.

Cal assenyalar, però, que el rigorós treball de Josep M^a. Solé i Sabaté i Joan Vilarroya, "Catalunya sota les bombes" (31), en què s'analitzen les víctimes dels bombardeigs franquistes a Catalunya, no fa esment dels morts que hi hagué a Olot. En total cal comptabilitzar 3 persones mortes per efectes del bombardeig, i almenys 6 persones mortes per explosions de bombes abandonades entre el 1939 i el 1941 (32).

Apèndix nº. 6 - Víctimes població civil

Nom	Edat	Lloc	Data	Nascut	Clau	Professió	Afiliació	Obs.
? Teresa			5-2-1939		MO			Bombardeig
? (dona refugiada)			5-2-1939		MO			Bombardeig
Grèbol i Quintana, Àngel	5		19-9-1941		RC			Explosió bomba abandonada
Llens i Picola, Jaume	24		8-2-1939		RC			Mas Avellaneda, Explosió bomba
Llens i Picola, Maria	22		7-2-1939		RC			Mas Avellaneda, Ferida metralla
Pagès i Planagumà, Josepa	6		19-9-1941		RC			domic. Massanet. Expl. bomba aband.
Puigbó i Masmitjà, Pasqual	10		19-9-1941		RC			Explosió bomba aband.
Roca i Rodeja, Joan	8		30-1-1939		RC			domicil. Begudà, ferida metralla
Roqué i Reixach, Pilar	15 mes.		5-2-1939		MO			Bombardeig.

Des d'un punt de vista demogràfic resulta més difícil d'analitzar les repercussions de la guerra civil sobre la població. D'una banda tenim el descens de natalitat que es produí els anys 1938 i 1939, i per l'altra el nombre de defuncions per causes, diguem-ne naturals, que a Olot es veu molt incrementat a partir del setembre de 1937, i sobretot durant tot l'any 1938, amb una especial incidència des de l'agost d'aquest mateix any. Xifres, però, que cal avaluar amb cura, donada la presència en aquest temps a Olot d'un considerable nombre de refugiats (1484, el juny de 1938, xifra que es veurà encara fortament incrementada), la instal·lació dels hospitals de reraguarda, etc. Citem per exemple que el novembre del 1938 moren a Olot 40 persones civils, quan la mitjana de defuncions, el 1936, se situava al voltant de les 15 ⁽³³⁾ mensuals.

L'EXILI

Des d'un punt de vista quantitatiu, la guerra civil espanyola provocà un èxode de magnituds extraordinàries. Entre el 28 de gener i el 12 de febrer de 1939, entraren a França un total de 440.000 espanyols. S'ha calculat entre 60.000 i 70.000 els catalans exiliats de manera definitiva ⁽³⁴⁾.

La repercussió de l'exili a Olot és un tema que caldria encara estudiar. Una gran part dels polítics d'esquerra, i nombrosos personatges que havien tingut una importància destacable en la vida intel·lectual de la ciutat, emprengueren el camí que els allunyava de Catalunya. Citem com exemples més notoris el cas dels germans Joan i Miquel de Garganta, el Dr. Danés, Ramon Pla i Coral, Antoni Dot, com a figures d'un llarg etcètera. Es fa difícil, però, donat el problema dels censos ja esmentat, establir xifres fiables.

Si bé els primers mesos de la immediata postguerra una bona part dels que havien emprès l'èxode el febrer del 1939, tornaren a Olot en diferents etapes, per una llista, feta de memòria per l'Antoni Planagumà, s'aconseguí recopilar el nom de prop de 200 olotins que restaren exiliats durant anys, ja que sovint, com el seu mateix cas, el camí de França el feren amb tota la família (esposa, fills, pares, germans...). Hom pot calcular, com a xifra aproximativa, unes 400 ó 500 persones exiliades d'Olot en acabar la guerra, i que restaren a l'exili un llarg temps, sovint fins al final de la dictadura. Com a destins de l'exili cal destacar

sobretot França, però també alguns altres olotins trobaren refugi a Colòmbia, Mèxic, la URSS...

Però l'exili significà també la trobada amb la mort per a molts d'aquests personatges, en circumstàncies que cal imputar com a derivades de la mateixa guerra civil. Així, i com és sabut, els exiliats foren reclosos, a França, en camps de concentració. Citem en aquest cas Miquel Pagès i Muntada, destacat col·laborador de "La Ciutat d'Olot," mort el 14 de febrer de 1941 al camp de concentració de Montendre (França) ⁽³⁵⁾, tingut com el primer olotí mort a l'exili. Però, a més, cal tenir en compte la terrible sort que correueren molts exiliats, que, amb l'ocupació nazi de França, foren enviats als camps d'extermini a Alemanya, on alguns trobaren també la mort, com els olotins Lluís Soy i Vilanova, mort el 27 de setembre de 1941, als 33 anys, a Mathausen, i Josep Picola i Busquets, mort el 1944, als 29 anys, al camp de Johangeorgennstad ⁽³⁶⁾.

CLOENDA

Segons els historiadors Borja de Riquer i Joan B. Culla, es pot dir que a Catalunya desaparegueren, per mort i exili, entre 130.000 i 150.000 persones, i que cal avaluar la pèrdua per sobre del 4'5% de la població existent el 1936 ⁽³⁷⁾. Ja hem vist també abans el resum que aporta Josep Clara pel que fa a les comarques gironines ⁽³⁸⁾.

Per a Olot, el resum demogràfic del cost humà de la guerra civil el podríem establir:

Repressió republicana	48
Repressió franquista	22
Morts al front republicà	108, (provisional)
Morts al front franquista	17
Víctimes de bombardeigs, bombes abandonades, etc.	9
Morts a la presó (postguerra)	5
Total morts	209, (provisional)
Exiliats	400, (aproximat)

Aquestes xifres indiquen, doncs, que a Olot, i d'acord amb el cens del 1936, hi hagué una pèrdua, entre morts i exiliats, al voltant de les 600 persones, és a dir, un 4'7% de la població ⁽³⁹⁾.

NOTES

- (1).- Solé i Sabaté, Josep M^a (1985). **La Repressió franquista a Catalunya**. Edicions 62, Barcelona.
- Solé i Sabaté, J.M., Vilarroya, J. (1986). **Catalunya sota les bombes**. Col·lecció Abat Oliva n°. 49. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.
- Solé i Sabaté, J.M.; Vilarroya, J. (1989). **La repressió a la reraguarda republicana**. Vol. I. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.
- (2).- De Riquer, Borja; Culla, Joan B. (1989) - **El Franquisme i la Transició Democràtica** - Història de Catalunya, vol. VII. Ed. 62.
- (3).- Clara, Josep (1980) - **Els morts de Girona a la guerra civil**. Revista de Girona, n°. 90.
- (4).- Busquets, Joan (1986) - **La persecució religiosa al Bisbat de Girona**. Revista de Girona, n° 116.
- (5).- Pujiula Ribera, Jordi (1979) - **La repressió franquista a la Garrotxa**. L'Avenç, n° 14, I (1985). **Notes sobre la repressió franquista a la Garrotxa**. L'Olotí, n°. 300.
- (6).- Pujiula Ribera, Jordi (1987) - **Olot sota les bombes**. L'Olotí, n°. 383 i 385.
- (7).- Solé i Sabaté, J.M. (1985) - **El cost humà de la guerra civil**. L'Avenç, n° 80, març del 1985, Barcelona.
- (8).- Noguera i Massa, Antoni (1972) - **La Comarca d'Olot**, vol. II. Ed. Barcino.
- (9).- Grabolosa, Ramon (1969) - **Olot, els homes i la ciutat**. Ed. Selecta.
- (10).- De Riquer, Borja - op. citat.
- (11).- Noguera, Antoni - op. citat.
- (12).- AHCO. Estado n°. 1 - Dirigit al Fiscal Instructor de la Causa General. Madrid - 2 novembre 1940.
- (13).- Solé i Sabaté, Josep M^a; Vilarroya i Font, Joan (1989) - **La repressió a la reraguarda republicana**. Vol. I. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (14).- AHCO. Estado n°. 2 - Causa General. Madrid - 2 novembre 1940.
- (15).- **Nuestros Caídos**. "Arriba España," n°. 9 - 8 abril 1939. **Víctimas de Olot durante el dominio de los rojos**. Arriba España n°. 10 - 15 abril 1939.
- (16).- **Olot ante el desfile póstumo de sus Mártires**. Arriba España n°. 25 - 29 juliol 1939.
- (17).- Sobre aquestes víctimes pot consultar-se: Bonet i Llach, R. (1946). **Semblanza del Rvdo. Joaquin Bonet i Batlle, Pbro.**, Imp. Bonet, Olot; i Bordas, M. (1939), **Rdo. P. Enrique Canadell, Escolapio. Datos biográficos**. Arriba España n° 14. 13-5-1939. Olot.
- (18).- Sobre aquest episodi, pot consultar-se Clara, Josep (1986). **Bombardeig de Roses i nit de terror** - Revista de Girona n° 118 - Set/oct. 1986.
- (19).- Sobre els anomenats fets de Tortellà, pot consultar-se també Juanola i Benet, Miquel (1944) - **Odisea espeluznante** - Arriba España n° 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271 - 8 març / 20 maig 1944.
- (20).- Solé i Sabaté, Josep M^a; Vilarroya i Font, Joan (1989) - **La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)**. Vol. I - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (21).- Clara, Josep - **Els morts de Girona** - op. citat.
- (22).- Hi ha una notícia, publicada pel periòdic "La Batalla," òrgan del POUM, referida a la mort de Marcel·lí Masferrer, cap d'una columna d'aquest partit.
- (23).- Document: arxiu de l'autor.
- (24).- **Olotenses, Héroes de España** - "Arriba España" n°. 24 (22-VII-1939); i **Olot ante el desfile póstumo de sus mártires**. "Arriba España" n°. 25 (29-VII-1939).
- (25).- **Comarcanos héroes de España** - "Arriba España" n° 37 (28-X-1939).

- (26).- Sobre els morts a Codo, del Terç Ntra. Sra. de Montserrat, cal veure: **Boinas sangrientas de Codo** - "Arriba España" nº 23 (15-VII-1939); i el llibre de Nonell Bru, Salvador - **Así eran nuestros muertos** - Barcelona - Ed. Casalleras, 1964.
- (27).- Solé i Sabaté, J. M^a (1985) - **La repressió franquista a Catalunya**. Edicions 62, Barcelona.
- (28).- Pujiula Ribera, Jordi (1979) - **La repressió franquista a la Garrotxa**. L'Avenç nº 14 - març 1979; i també **Notes sobre la repressió franquista a la Garrotxa (1985)**. L'Olotí nº 300 (9-V-1985).
- (29).- Sobre aquest personatge olotí, membre del maquis de postguerra, pot consultar-se: Font i Montpeat, José (1987) - **Cisquet, un héroe de nuestro tiempo** - Edicions L'Enllaç, Barcelona. Pujiula, Jordi (1979) - **El temps del Maquis** - L'Olotí nº 25, 31 agost 1979. I també Solé i Sabaté, J.M^a (1985) - **La repressió franquista a Catalunya**.
- (30).- Veure Danés i Torras, Joaquim. **Diari de presó**. A Canal, Mayans, Pujiula (1989). **Joaquim Danés i Torras**. Editora de Batet (Olot).
- (31).- Solé i Sabaté, J. M^a; Vilarroya, Joan (1986) - **Catalunya sota les bombes** - Col·lecció Abat Oliba nº 49, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona. (Es fa esment, només, pel que fa a la nostra comarca, del bombardeig de Besalú, el 2 de febrer del 1939, que ocasionà 7 morts).
- (32).- Pujiula, Jordi (1987) - **Olot sota les bombes** - L'Olotí nº 383 (22 gener 1987) i 385 (5 febrer 1987).
- (33).- Pujiula, Jordi (1989) - **La Sanitat a Olot durant la guerra civil**. Treball presentat al Simposi sobre Història de la Medicina celebrat a Ripoll (en premsa).
- (34).- De Riquer, Borja; Culla, Joan B. (1989) - **El franquisme i la transició democràtica** - Història de Catalunya, Vol. VII, Ed. 62, Barcelona.
- (35).- Vidal, Gil (1975) - **Miquel Pagès i Muntada. Primer olotí mort a l'exili**. Treball mecanografiat (inèdit).
- (36).- Sobre els morts als camps d'extermini nazi, és fonamental el treball de Roig, Montserrat (1977) - **Els catalans als camps nazis** - Ed. 62, Barcelona. I també es pot consultar, Pujiula, Jordi (1978) - **Olotins i el III Reich** - Olot-Misión, nº 1163 (1 setembre 1978).
- (37).- De Riquer, Borja; Clua, Joan B. - Història de Catalunya, op. cit.
- (38).- Clara, Josep, op. citat.
- (39).- Vull donar les gràcies a totes les persones que m'han facilitat informació per a l'elaboració d'aquest treball, però vull agrair especialment l'ajuda d'Elies Plana i Lluís Camps pel que fa als morts al front de l'exèrcit republicà. Per a una més àmplia informació bibliogràfica sobre el tema de la guerra civil a Olot, pot consultar-se: Pujiula, Jordi (1987). **Bibliografia de la guerra civil a Olot**. Vitrina nº 2. Primavera 1987. Olot.

CLAUS

MO: Memòria oral

LL: Llibre de l'leves (AHCO).

RC: Registre Civil. Llibre de defuncions.

CG: Causa General (AHCO).

AE: Setmanari "Arriba España."

L: Làpida dels Caidos.

B: Bibliografia.